

باسمه تعالی

شرح حالی مختصر از زندگانی بانوان اهل بیت (ع)

این مطالب با نگاهی به دانشنامه مجازی مکتب اهل بیت (ویکی شیعه) و بر اساس منابع ذیل، جهت دسترسی شرکت کنندگان در «فراخوان شعر بانوان اهل بیت (ع)» گردآوری شده است:

- ابن اثیر، علی بن محمد، *الکامل فی التاریخ*، دار صار، بیروت.
- ابن اثیر جزری، عزالدین أبو الحسن علی بن محمد، *أسد الغابه فی معرفة الصحابه*، بیروت، دارالفکر، 1409/1989.
- ابن الجوزی، أبو الفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد، *المنتظم فی تاریخ الأمم والملوک*، تحقیق: محمد عبد القادر عطا و مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت، دارالکتب العلمیه، چاپ اول، 1412/1992.
- ابن العمرانی، محمد بن علی بن محمد، *الإنباء فی تاریخ الخلفاء*، تحقیق: قاسم السامرائی، قاهره، دارالآفاق العربیة، چاپ اول، 1421/2001.
- ابن حبیب بن امیه الهاشمی البغدادی، ابو جعفر محمد، *المحبر*، تحقیق: ایلیزه لیختن شیتز، بیروت، دارالآفاق الجدید، بی تا.
- ابن حبیب بن امیه الهاشمی البغدادی، ابو جعفر محمد، *المنطق فی اخبار قریش*، تحقیق: خورشید احمد فاروق، بیروت، عالم الکتب، چاپ اول، 1405/1985.
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، *الإصابة فی تمییز الصحابه*، تحقیق: عادل احمد عبدالموجود و علی محمد معوض، بیروت، دارالکتب العلمیه، چاپ اول، 1415/1995.
- ابن سعد، محمد بن سعد بن منیع الهاشمی البصری، *الطبقات الکبری*، تحقیق: محمد عبدالقادر عطا، بیروت، دارالکتب العلمیه، چاپ اول، 1410/1990.
- ابن سیدالناس، ابو الفتح محمد، *عیون الأثر فی فنون المغازی و الشمائل و السیر*، تعلیق: ابراهیم محمد رمضان، بیروت، دارالقلم، چاپ اول، 1414/1993.
- ابن شهر آشوب، المناقب، قم، علامه، 1379 ق.
- ابن عبدالبر، ابو عمر یوسف بن عبدالله، *الاستیعاب فی معرفة الأصحاب*، تحقیق: علی محمد البجاوی، بیروت، دار الجیل، چاپ اول، 1412/1992.
- ابن کثیر، أبو الفداء اسماعیل بن عمر الدمشقی، *البدایة و النهایة*، بیروت، دار الفکر، 1986 / 1407.
- ابن هشام، *السیرة النبویة*، بیروت، دار المعرفة، بی تا.
- ابن هشام، *السیرة النبویة*، محقق، گردآورند و شارح: ابراهیم ایاری، مصطفی سقاء، عبدالحفیظ شبلی، دارالمعرفة، بیروت.
- امینی، عبدالحسین، *الغدیر*، ترجمه اکبر ثبوت، چاپ پنجم، بنیاد بعثت، تهران، 1391 ش.
- آیتی، محمد ابراهیم، *تاریخ پیامبر اسلام*، تجدید نظر و اضافات از: ابوالقاسم گرگی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، 1378 ش.
- بسوی، أبو یوسف یعقوب بن سفیان، *المعرفة و التاریخ*، تحقیق: اکرم ضیاء العمری، بیروت، مؤسسه الرسالة، چاپ دوم، 1401/1981.

- بلاذری، أحمد بن یحیی بن جابر، *جمل من انساب الأشراف*، تحقیق: سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت، دار الفکر، چاپ اول، 1417/1996.
- جاسر، حمد، *اماکن تاریخی اسلامی در مکه مکرمه*، ترجمه رسول جعفریان، در مقالات تاریخی، تدوین رسول جعفریان، دفتر 3، قم: نشر الهادی، 1376 ش.
- حسام السلطنه، سلطان مراد، *دلیل الانام فی سبیل زیارة بیت الله الحرام*، تصحیح رسول جعفریان، مشعر، تهران، 1374 ش.
- حیدرآبادی، فیروزعلی، «روزنامه سفر حج و عتبات»، تصحیح رسول جعفریان، پیام بهارستان، تهران، 1390 ش.
- رفعت باشا، ابراهیم، *مرآة الحرمین*، او، *الرحلات الحجازیة و الحج و مشاعره الدینیة*، بیروت، دارالمعرفة، بی تا.
- زرقانی، محمد بن عبدالباقی، *شرح العلامة الزرقانی علی المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة*، مصحح محمد عبدالعزیز خالدی، دارالکتب العلمیه، بیروت.
- زرکلی، خیرالدین، *الأعلام*؛ قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربین والمستشرقین، بیروت، دارالعلم للملایین، چاپ دوم، 1989 م.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، *الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور*، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم.
- طبری، أبو جعفر محمد بن جریر، *تاریخ الأمم و الملوک*، تحقیق: محمدأبوالفضل ابراهیم، بیروت، دار التراث، چاپ دوم، 1387/1967.
- طبری، محمد بن جریر، *جامع البیان فی تفسیر القرآن* (تفسیر طبری)، دارالمعرفة، بیروت.
- عایشه عبدالرحمن (بنت الشاطی)، *آمنه مادر پیامبر (ص)*، ترجمه: سید محمدتقی سجادی، چاپ سوم، مؤسسه انتشارات نبوی، تهران، 1379 ش.
- علی اکبر دهخدا، *لغت نامه* (زیر نظر دکتر محمد معین و دکتر سید جعفر شهیدی)، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم از دوره جدید، 1377، ج 7.
- فراهانی، محمدحسین بن مهدی، *سفرنامه میرزا محمدحسین حسینی فراهانی*، چاپ مسعود گلزاری، تهران، 1362 ش.
- کرمی فریدنی، علی، *جلوههایی از فروغ آسمان حجاز حضرت خدیجه (س)*، قم، دلیل ما، چاپ اول، 1383 ش.
- المفید، الإفصاح، تحقیق: مؤسسه البعثة، بیروت: دارالمفید للطباعة والنشر والتوزیع، 1993-1414 م.
- مقریزی، تقی الدین أحمد بن علی، *إمتاع الأسماع بما للنبی من الأحوال و الأموال و الحفده و المتاع*، تحقیق: محمد عبد الحمید النمیسی، بیروت، دارالکتب العلمیه، چاپ اول، 1420/1999.
- نویری، احمد بن عبدالوهاب، *نهاية الارب فی فنون الادب*، دارالکتب و الوثائق القومیة، قاهره.

آمنه بنت وهب، مادر پیامبر (ص)

آمنه بنت وهب در مکه به دنیا آمد. پدرش «وهب»، بزرگ بنی زهره جدش عبد مناف بن زهره بوده که هم‌ردیف پسرعمویش، عبدمناف بن قصی است و به جهت احترام «منافین» خوانده می‌شوند. جد پدری‌اش، نیز عاتکه دختر اوقص بن مره بن هلال السلیمه، یکی از «عواتک» سه‌گانه‌ای است که پیامبر (ص) به اینکه فرزند آنان است افتخار کرده و گفته است: «انا ابن العواتک من سلیم»؛ یعنی من فرزند عاتکه‌ها از بنی سلیم هستم.

مادرش، «بره» جد مادری‌اش، «عبدالعزی»؛ جد مادری‌اش «ام حبیب» دختر «اسد بن عبدالعزی بن قصی» و مادر ام حبیب، بره بنت عوف است. پیامبر (ص) به این نسب مباهات کرده و می‌گوید: «خداوند مرا از پشت‌های خالص به ارحام پاک منتقل کرد و به شاخه‌هایی تقسیم شد که من در بهترین آن‌ها قرار گرفتم.»

او با عبدالله بن عبدالمطلب، ازدواج کرد و در آن زمان از لحاظ نسب و شخصیت برترین دختر قریش بود. پیش از اینکه عبدالله، پیشنهاد ازدواج به آمنه بدهد، برخی زنان از جمله، دختر نوفل بن اسد، فاطمه دختر مر، لیلی عدویه و... به عبدالله پیشنهاد ازدواج داده بودند و به نوشته بردلی وقتی آمنه را برای عبدالله کابین بستند، قلب‌های بسیاری از بانوان مکه شکست. مراسم جشن و سرور عروسی آن دو، سه شبانه‌روز ادامه یافت. در طول این مدت عبدالله به رسم قبیله‌ای در خانه عروس اقامت گزید. آمنه، در سال هفتم پس از عام الفیل، فرزندش را برای زیارت قبر عبدالله و نیز دیدار با دایی‌های عبدالله به مدینه برد. دایی‌های پدر محمد (ص) از بنی نجار بودند. او در راه بازگشت از مدینه مریض شد و در ابواء از دنیا رفت. ام‌ایمن محمد را به مکه برگرداند و پس از پنج روز به مکه رسیدند.

***

خدیده همسر پیامبر (ص)

خدیده دختر خویلد مشهور به خدیجه کبری ام‌المؤمنین نخستین همسر پیامبر اکرم (ص) و مادر حضرت زهرا (س) است. خدیجه (س) قبل از بعثت با حضرت محمد (ص) ازدواج کرد و اولین زن و به عقیده برخی، اولین کسی است که به وی ایمان آورد. خدیجه همه ثروت خود را در راه نشر اسلام به کار گرفت. پیامبر (ص) در طول حیات او همسری دیگر برنگزید و پس از درگذشت وی همواره از او با نیکی بسیار یاد می‌کرد.

پیامبر از خدیجه دو پسر به نام‌های قاسم و عبدالله چهار دختر به نام‌های زینب، رقیه، ام‌کلثوم و فاطمه (س) داشت. با این وصف همه فرزندان پیامبر (ص) به جز ابراهیم، از خدیجه (س) بودند. خدیجه (س) سه سال قبل از هجرت و در 65 سالگی در مکه درگذشت. پیامبر او را در قبرستان معلاة به خاک سپرد.

کنیه خدیجه (س) ام‌هند، نام پدرش خویلد بن اسد بن عبدالعزی بن قصی القرشیه الاسدییه و نام مادرش فاطمه بنت زائده است. او حدود سه یا چهار دهه قبل از آغاز بعثت پیامبر اسلام (ص) در مکه دنیا آمد و در همان شهر، در خانه پدرش که از بزرگان مورد احترام قومش و هم‌پیمان با بنی عبدالدار بن قصی بود، رشد یافت.

منابع تاریخی درباره شخصیت خدیجه (س) پیش از اسلام، گزارش چندانی ارائه نکرده‌اند. بنابر این منابع، او ثروتمند بود و تجارت می‌کرد و سرمایه خود را به صورت مضاربه و استخدام افراد برای تجارت به کار می‌گرفت.

منابع به جایگاه بالای اجتماعی و حسن شهرت او در شرف و نسب اشاره دارند؛ چنانکه ابن‌سیدالناس در این باره آورده است: «او زنی شریف و بادرایت بود که خداوند خیر و کرامت برای او در نظر گرفته بود. به لحاظ نسب در طبقه متوسط از انساب عرب

جای داشت، اما دارای شرافتی عظیم و ثروتی زیاد بود. «بلاذری نیز از قول واقدی در اسنادش گفته است: «خدیجه (س) بنت خویلد، زنی با اصل و نسب و تاجری ثروتمند بود.»

ثمره زندگی مشترک پیامبر (ص) با خدیجه کبری (س)، شش فرزند بوده است. با این حال ابن کثیر به نقل از ابن اسحاق و ابن هشام، نام هفت فرزند پیامبر (ص) از خدیجه (س) را ذکر کرده و بیان می‌کند همه فرزندان پیامبر (ص) به جز ابراهیم از خدیجه (س) هستند. او به نقل از یونس بن بکر، نام 6 فرزند پیامبر (ص) از خدیجه (س) را بیان می‌کند. ابن اثیر به نقل از زبیر بن بکر، وجه تسمیه یا ملقب شدن فرزند پیامبر (ص) به طیب و طاهر را به دلیل ولادتش بعد از نبوت پیامبر (ص) می‌داند. سایر منابع نیز فرزندان پیامبر (ص) را به جز ابراهیم، از خدیجه (س) می‌دانند. با این حال برخی از منابع تعداد فرزندان خدیجه را هفت یا هشت فرزند دانسته‌اند؛ برای مثال، ابن اثیر جزری به نقل از زبیر بن بکر، نام هشت فرزند را برای پیامبر (ص) از خدیجه (س) ذکر می‌کند. برخی گفته‌اند علت اختلاف در تعداد فرزندان پیامبر (ص) از خدیجه (س)، اشتباه بین اسم و لقب فرزندان آنها است. بنابر این دیدگاه، تعداد فرزندان پیامبر (ص) از خدیجه (س)، شش نفر است.

بسیاری از منابع تاریخی، خدیجه (س) را اولین کسی می‌دانند که اسلام آورد. حتی برخی از منابع در این زمینه ادعای اجماع کرده‌اند. ابن عبدالبر، علی (ع) را اولین ایمان آورنده به پیامبر (ص)، بعد از خدیجه (س) می‌داند. منابع همچنین در تعیین مصداق السابِقون در اسلام، خدیجه (س) و علی (ع) را اولین ایمان آورندگان بر شمرده‌اند. این منابع همچنین به پیشگامی خدیجه (س) به همراه علی (ع) در برپایی نماز به همراه پیامبر (ص) اشاره کرده، آنان را اولین نمازگزاران عالم اسلام معرفی کرده‌اند.

کمک‌های مالی حضرت خدیجه (س) موجب غنای نسبی پیامبر (ص) شد؛ به گونه‌ای که پیامبر (ص) را بی‌نیاز ساخت. خداوند در مقام بیان نعمت‌های خود به پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «خداوند تو را فقیر یافت و بی‌نیاز نمود.» رسول خدا (ص) نیز همواره می‌فرمودند: «هیچ مالی به من سود نبخشید، آن‌گونه که ثروت خدیجه (س) به من سود بخشید.» بنابر روایات اسلامی، پیامبر (ص) از اموال خدیجه (س) در راه کمک به آزادی بدهکاران، یتیمان، و بینوایان استفاده می‌کرد. در ماجرای محاصره شعب ابی‌طالب، اموال حضرت خدیجه (س) در حمایت از بنی‌هاشم مصرف شد، تا آنجا که در روایت آمده است: «ابوطالب و خدیجه (س) همه اموال خود را برای حفظ اسلام و محاصره‌شدگان انفاق نمودند.» در جریان محاصره شعب ابی‌طالب، حکیم بن حزام برادرزاده خدیجه (س)، شترها را می‌آورد و با آن شترها، گندم و خرما را حمل می‌کرد و با زحمت و خطر زیاد، آنها را به بنی‌هاشم می‌رساند. این بخشش به گونه‌ای بزرگ و خالصانه بود که خداوند آن را گرامی داشت و این کار بزرگ خدیجه (س) را در ردیف نعمت‌ها و مواهب بزرگ خود به بنده برگزیده‌اش محمد (ص) برشمرد. پیامبر (ص) نیز همواره از بخشندگی و ایثار این بانوی گرامی، با عظمت و بزرگی یاد می‌کرد:

خدیجه بانویی شریف، ثروتمند و دارای اعتبار در روزگار خود بود. جابر بن عبدالله انصاری در روایتی از پیامبر (ص)، سرور زنان جهان را خدیجه (س)، فاطمه (س)، مریم و آسیه معرفی نموده است. همچنین پیامبر (ص)، خدیجه (س) را از جمله زنان کامل در جهان و نیز از بهترین زنان معرفی کرده است. در منابع اسلامی، از خدیجه با القابی همچون طاهره، زکیه، مرضیه، صدیقه، سیده نساء قریش، خیرالنساء و بانوی بلندمرتبه و نیز با کنیه‌های ام‌الزهرا و ام‌المؤمنین یاد شده است.

گزارش‌های متعددی درباره جایگاه خاص خدیجه نزد پیامبر (ص) وجود دارد. در برخی منابع آمده است که حضرت خدیجه (س) بهترین و صادق‌ترین وزیر، مشاور و مایه آرامش پیامبر (ص) بود. پیامبر (ص) سال‌ها پس از رحلت خدیجه (س) به یاد او بود و بی‌نظیر بودنش را مطرح می‌نمود. هنگامی که به پیامبر (ص) گفته شد خدیجه (س) بیش از همسری مسن برای شما نبود، پیامبر بسیار ناراحت شد و با رد این سخن گفت: «خداوند هیچ‌گاه برایم همسری بهتر از او جایگزین نکرد، او مرا تصدیق نمود هنگامی

که هیچ کس مرا تصدیق نکرد، یاری ام کرد در زمانی که هیچ کس مرا یاری نکرد، از مالش در اختیارم قرار داد، زمانی که همه، مالشان را از من دریغ کردند.»

ابن جوزی درباره او می نویسد: «خدیجه (س)، این بانوی آگاه و پاک سرشت و این انسان شیفته معنویت که حق گرای، فضیلت طلبی، نواندیشی، عشق به کمال و رشد و پیشرفت از ویژگی هایش بود، از همان روزگار جوانی نیز یکی از دختران نامدار و بافضیلت حجاز و عرب به شمار می رفت.» مهمتر از مکتب مادی وی، ثروت بی پایان معنوی او بود. او با رد درخواست بزرگان و اشراف قریش، و انتخاب پیامبر (ص) به عنوان همسر خود، نعمت برخورداری از ثروت مادی را با تضمین سعادت مندی آخرت و بهره مندی از نعمت های ابدی بهشت، کامل نمود و خردمندی اش را به رخ همگان کشید. او برای دستیابی به این نعمت، اولین مسلمان و اولین تصدیق کننده پیامبر (ص) شد و به همراه او اولین نماز را برپا داشت.

بیشتر منابع تاریخی، سال وفات خدیجه (س) را دهم بعثت، یعنی 3 سال قبل از هجرت پیامبر (ص) از مکه به مدینه ذکر کرده اند. این منابع، سن خدیجه (س) را هنگام وفات، 65 سال دانسته اند. ابن عبدالبر، سن خدیجه (س) را هنگام وفات، 64 سال و شش ماه ذکر می کند. برخی دیگر از منابع، سال رحلت خدیجه (س) را همان سال درگذشت ابوطالب و اندکی بعد از آن دانسته اند. ابن سعد، رحلت خدیجه (س) را 35 روز بعد از وفات ابوطالب می داند. وی و برخی دیگر از مورخان، زمان رحلت خدیجه (س) را ماه رمضان سال دهم بعثت ذکر کرده اند. ابوطالب عموی پیامبر نیز در همین سال از دنیا رفت. پیامبر این سال را عام الحزن نامید.

بنا بر روایات اسلامی، پیامبر (ص) ابتدا با ردای خودش و سپس با ردای بهشتی، خدیجه (س) را کفن کرد و او را در قبرستان معلاة در دامنه کوه حجون که بر فراز شهر مکه است، به خاک سپرد. در قرن هشتم آرامگاه حضرت خدیجه (س) با گنبدی مرتفع ساخته شد. این آرامگاه احتمالاً تا سال 950 که سلطان سلیمان قانونی، پادشاه عثمانی، آن را به شیوه مقابر مصری تجدید بنا کرد و گنبد بلندی بر آن ساخت، تخریب نشده بود. تا زمان احداث بنای جدید، مزار حضرت خدیجه (س) فقط یک صندوق چوبی داشت. این آرامگاه، بر اساس کتیبه آن، در سال 1298 مرمت شد. فراهانی در قرن سیزدهم از ضریح چوبین آن، که با پارچه مخمل گلابتون دوزی شده پوشیده شده بود، و نیز از وجود متولی و خادم و زیارت نامه خوان این بقعه خبر داده است. همچنین بسیاری از زائران و حج گزاران که پیش از حکومت آل سعود و تخریب بسیاری از اماکن تاریخی و مذهبی (13055 ش) به دست این حکومت، به مکه رفته اند، از مقبره او یاد کرده و توصیفات از آن را ذکر کرده اند. امروزه مدفن خدیجه بنای مختصری دارد و زیارتگاه حج گزاران و زائران مکه است.

***

سوده دختر زمعه بن قیس، همسر پیامبر (ص)

سوده دختر زمعه بن قیس (درگذشت 23 یا 54 ق) از همسران پیامبر (ص) بود که پس از خدیجه (س) و پیش از عایشه به همسری پیامبر درآمد. او در فتح خیبر حضور داشته است. مادر سوده، شمس دختر قیس بن زید... بن عدی بن نجار انصاری است. سوده چون اسلام آورد و با رسول الله بیعت کرد، شوهرش سکران بن عمر نیز که پسر عمویش بود، مسلمان شد و این دو با هم به حبشه مهاجرت کردند. پس از فوت سکران، پیامبر (ص) با سوده ازدواج کرد. سوده به همراه برخی زنان و مردان مسلمان به مدینه مهاجرت کرد و در راه به پیامبر (ص) پیوست. ابن سعد می نویسد: رسول خدا در خیبر هشتاد و سق خرما و بیست و سق جو یا گندم به سوده برای طعام داد. این، حکایت از حضور او در فتح خیبر دارد. پس از وفات زینب دختر پیامبر (ص)، سوده به همراه برخی زنان دیگر، دختر پیامبر (ص) را غسل دادند. به گفته ابن عبدالبر و ابن اثیر، سوده در اواخر خلافت عمر (اواخر سال 22 یا روزهای اول سال 23 ه. ق) در مدینه از دنیا رفت. ابن سعد ضمن خبری از عبدالله بن مسلم، وفات او را در شوال سال 54 ق در زمان خلافت

معاویه در مدینه ذکر می‌کند. ابن حجر از ابن ابی خثیمه نقل کرده که وی در خلافت خلیفه دوم فوت کرده است. واقدی سال 54 را ترجیح می‌دهد و زرکلی نیز وفات سوده را سال 54 ق ذکر کرده است. سوده در بقیع مدفون شد.

* * *

هند دختر ابوامیه بن مغیره

هند دختر ابوامیه بن مغیره مشهور به ام سلمه از همسران پیامبر اکرم (ص) بود که ام المؤمنین خوانده شده است. نام وی هند است و با توجه به اینکه پسری به نام سلمه داشته است، کنیه اش را ام سلمه گفته اند. نام پدر او ابوامیه بن مغیره و نام مادر وی عاتکه است. بعضی معتقدند عاتکه دختر عبدالمطلب بوده، ولی بیشتر مورخان مادر ایشان را عاتکه دختر عامر بن ربیع کنانی دانسته اند. از تاریخ ولادت ایشان خبری در دست نیست.

وی با پذیرش اسلام، در سال های نخستین بعثت پیامبر، در زمره اولین مسلمانان درآمد و به دستور پیامبر همراه با عده ای از مسلمانان به سرپرستی جعفر بن ابیطالب به حبشه مهاجرت کرد. او که قبل از پیامبر ازدواج کرده بود، در سال چهارم هجری پس از وفات شوهرش به عقد پیامبر درآمد. اکثر مورخان، تاریخ رحلت ام سلمه را بعد از واقعه عاشورا دانسته اند. همه روایات مربوط به سفیران قریش در حبشه و مناظرات ایشان با جعفر بن ابی طالب در حضور نجاشی پادشاه حبشه از طریق ام سلمه نقل شده است. ابن هشام داستان ورود مهاجرین به حبشه و برخورد همراه با مهربانی پادشاه حبشه با آنان را از قول ام سلمه نقل می‌کند.

پس از دستور پیامبر اسلام (ص) مبنی بر هجرت به مدینه، اولین کسی که به مدینه هجرت نمود ابوسلمه بود. به نقل شیخ صدوق از امام صادق (ع)، ام سلمه پس از خدیجه (س)، بافضیلت ترین زنان پیامبر (ص) بوده است. ام سلمه دارای فضائل و کمالاتی بود که مورد حسادت عایشه و مایه اندوه او می‌شد.

ام سلمه در غزوات و سریه های متعددی چون مُریسبع، خیبر، حدیبیه، خندق، فتح مکه و حنین، رسول خدا را همراهی کرد. بعدها هر ماه به میدان جنگ احد می‌رفت و بر شهیدان سلام می‌فرستاد. وی همواره در همراهی اهل بیت می‌کوشید. بنابر روایات، ام سلمه پس از رحلت پیامبر (ص) یکی از مدافعان اهل بیت (علیهم السلام) به شمار می‌رفت، چنانکه از حضرت فاطمه (س) در برابر انکار ابوبکر نسبت به میراث پیامبر (ص) دفاع کرد و در آن سال خود از عطاء محروم ماند.

سال رحلت ام سلمه محل اختلاف است، چنانکه آن را از 59 تا 62 ق گفته اند. ولی به نظر می‌رسد که سال 62 از بقیه نقل ها درست تر است؛ زیرا او پس از شهادت امام حسین (ع) نیز زنده بوده است. بدین ترتیب ام سلمه آخرین همسر پیامبر (ص) است که از دنیا رفته است. درباره سن ام سلمه، از پسرش عمر نقل شده که وی هنگام مرگ 84 سال داشته است. مقبره ام سلمه در بقیع در کنار بزرگان صدر اسلام است.

ام سلمه احادیث فراوانی از حضرت رسول (ص) نقل کرده است که در کتب فریقین دیده می‌شود. احادیث وی، مشتمل بر 378 حدیث، در مجموعه ای به نام مسند ام سلمه جمع آوری شده است. متأسفانه چنین فهرستی از احادیث منقول ام سلمه در منابع شیعه تهیه و منتشر نشده است. از احادیث ام سلمه که در کتب شیعه و اهل سنت آمده است، می‌توان به نمونه های زیر اشاره کرد:

- شأن نزول آیه تطهیر؛

- حدیث کساء؛

- روایت نبوی درباره وقایع کربلا و شهادت امام حسین (ع).

ام سلمه همچنین از ابوسلمه عبدالله بن عبدالاسد و حضرت فاطمه و حضرت فاطمه (س) حدیث روایت کرده است و گروهی از او حدیث شنیده و نقل کرده اند، که نام آنان در منابع آمده است. وقتی امام حسین (ع) از مدینه به قصد مکه خارج شدند، ودایع امامت

را به ام سلمه سپردند، پس از بازگشت امام سجاد(ع) از سفر کربلا، ام سلمه کتاب‌های علم امیرالمؤمنین(ع) و ذخایر نبوت و خصایص امامت را که نزد او به امانت گذاشته بود، به آن حضرت سپرد و از اینجا می‌توان به وثاقت او نزد ائمه پی برد و نیازی به توثیق دیگری درباره او نیست.

***

زینب دختر جَحش، همسر پیامبر(ص)

زینب دختر جَحش (درگذشت 20ق)، از همسران پیامبر اسلام(ص) بود. وی نخست با زیدبن حارثه، فرزندخوانده رسول خدا ازدواج کرد، اما طولی نکشید از او جدا شد. سپس پیامبر اکرم(ص) برای شکستن رسمی جاهلی که فرزندخوانده را همچون فرزند تنی خود می‌دانستند، با او ازدواج کرد.

ازدواج پیامبر با او سبب شد که برخی صحابه، پیامبر را مورد طعن و آزار قرار دهند، لذا آیات حجاب در این خصوص و آیاتی از سوره تحریم در خصوص حسادت برخی از زنان پیامبر نسبت به زینب نازل شد. زینب بسیار سخاوتمند بود به گونه‌ای که پس از مرگش، هیچ درهم و دیناری از وی برجا نماند. وی در سال 20ق در مدینه درگذشت و در بقیع به خاک سپرده شد.

***

زینب بنت رسول الله

زینب (درگذشت 8ق)، بزرگ‌ترین دختر پیامبر(ص) و خدیجه بود. از نظر برخی محققان شیعه مانند سیدجعفر مرتضی عاملی، زینب فرزند رسول خدا(ص) و خدیجه نبوده، بلکه او دخترخوانده پیامبر(ص) بوده است اما این نظر با نظر غالب تاریخ‌نگاران و سیره‌نویسان سازگاری ندارد.

زینب بزرگ‌ترین دختر رسول الله و خدیجه بنت‌خویلد بود و در سال سی‌ام عام الفیل، هنگامی که پیامبر(ص) 30 ساله بود، به دنیا آمد. او ابتدا با ابوالعاص بن ربیع ازدواج کرد. این ازدواج پیش از بعثت اتفاق افتاد. هنگامی که عتبه بن ابولهب و برادرش عتیبه، رقیه و ام‌کلثوم را طلاق دادند، قریش از ابوالعاص خواستند تا زینب را طلاق دهد، اما ابوالعاص نپذیرفت.

زینب در سال 8ق درگذشت و در بقیع مدفون شد. بقعه منسوب به دختران پیامبر(ص)، رقیه، ام‌کلثوم و زینب، از بقعه‌های بقیع بود که در شمال قبور امامان شیعه و جنوب غربی قبور همسران پیامبر(ص) و نزدیک قبر عثمان بن مظعون قرار داشت. منابع از دفن زینب در بقیع، نزدیک به قبر عثمان بن مظعون، بر پایه سفارش پیامبر(ص) حکایت دارند. در گذشته بر این قبور ضریحی برنجی قرار داشت. وهابیون این بقعه را در دوره معاصر تخریب کردند.

***

رُقیه بنت رسول الله

رُقیه (درگذشت 2ق) فرزند حضرت محمد(ص) و خدیجه(س) بود. وی نخست با عتبه فرزند ابولهب ازدواج کرد اما با نزول آیه «تبت یدا»، از او جدا شد و به ازدواج عثمان بن عفان درآمد. وی در هجرت به حبشه و هجرت به مدینه حضور داشت. رقیه در سال دوم هجری درگذشت و در قبرستان بقیع به خاک سپرده شد.

از نظر برخی محققان شیعه مانند سیدجعفر مرتضی عاملی، رقیه فرزند رسول خدا(ص) و خدیجه نبوده است؛ بلکه او فرزند هاله، خواهر خدیجه بوده است، ولی از آنجا که در خانه پیامبر(ص) پرورش یافته، به دختر رسول خدا(ص) شهرت یافته است.

رقیه دختر خدیجه بنت خویلد پیش از هجرت در مکه زاده شد. از او به بزرگترین، دومین و حتی کوچکترین دختر رسول خدا (ص) یاد شده است.

رقیه، با عتبه بن ابی لهب ازدواج کرد اما پس از آنکه، آیه «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ» نازل شد، عتبه به دستور پدرش، رقیه را طلاق داد. او سپس با عثمان بن عفان ازدواج نمود و با او به حبشه هجرت کرد. با مهاجرت پیامبر (ص) از مکه به مدینه، او نیز از حبشه به مدینه آمد.

منابع تاریخ اسلام با تردید از فرزندان بی نام عبدالله و عمرو از او و عثمان بن عفان نام برده‌اند، که در کودکی از دنیا رفته است. هنگامی که خدیجه به پیامبر (ص) اسلام آورد، رقیه نیز به او ایمان آورد و با او بیعت کرد. نام او در دعای ماه رمضان آمده است: اللهم صل علی رقیه بنت نبیک...

در منابع شیعه درگذشت رقیه ناشی از ضرب و شتم توسط عثمان ذکر شده است. علت این ضرب و شتم، اتهام نشان دادن مخفیگاه مغیره بن ابی العاص به پیامبر دانسته شده است.

رقیه بر پایه سفارش پیامبر (ص) در بقیع دفن شد. بقعه منسوب به دختران پیامبر (ص)؛ رقیه، ام کلثوم و زینب از بقعه‌هایی بود که در شمال قبور امامان شیعه و جنوب غربی قبور همسران پیامبر (ص) و نزدیک قبر عثمان بن مظعون قرار داشت. در گذشته بر این قبور ضریحی برنجی قرار داشت. این بقعه توسط وهابیون تخریب شد.

از نظر اهل سنت رقیه دختر پیامبر (ص) و خدیجه (س) و همسر عثمان بن عفان بوده است و به دلیل ازدواج او و ام کلثوم با عثمان، عثمان را ذوالنورین می‌خوانند.

در میان علمای شیعه نسبت به رقیه چندین دیدگاه وجود دارد:

- رقیه همسر عثمان، دختر رسول خدا (ص) نبوده، بلکه دختر هاله، خواهر خدیجه و ربیبه پیامبر (ص) بوده است. اما رقیه دختر پیامبر پس از بعثت به دنیا آمده است.
- رقیه دختر خدیجه است نه دختر پیامبر (ص)، زیرا خدیجه پیش از ازدواج با رسول خدا (ص) شوهر داشته است.
- رقیه دختر پیامبر (ص) و حضرت خدیجه بوده است.

***

ام کلثوم بنت رسول الله

ام کلثوم (درگذشت شعبان 9ق)، سومین دختر پیامبر (ص) و خدیجه بود. برخی از محققان شیعه مانند سید جعفر مرتضی عاملی، ام کلثوم، زینب و رقیه را دخترخوانده‌های رسول خدا دانسته‌اند نه فرزندان او.

ام کلثوم پیش از بعثت با عتیه فرزند ابولهب ازدواج کرد و هنگامی که سوره مسد در مذمت ابولهب و همسرش نازل شد، عتیه به دستور پدر، ام کلثوم را طلاق داد. ام کلثوم پس از جنگ بدر به ازدواج عثمان در آمد. وی سرانجام در سال 9ق درگذشت و در بقیع مدفون شد.

ام کلثوم، همراه پیامبر به مدینه هجرت کرد. زمانی که رقیه دختر بزرگتر آن حضرت از دنیا رفت، ام کلثوم با عثمان ازدواج کرد. ازدواج آنها در ربیع الاول سوم هجرت، و پس از جنگ بدر صورت گرفت. عثمان از او صاحب فرزندی نشد.

ام کلثوم در شعبان سال 9ق از دنیا رفت. پیامبر بر جنازه او نماز خواند. اسماء بنت عمیس و صفیه دختر عبدالملک او را غسل دادند و امام علی (ع)، فضل، اسامه بن زید و ابوطلحه انصاری داخل قبر او شده و او را دفن کردند. بقعه منسوب به دختران پیامبر (ص)؛ رقیه، ام کلثوم و زینب در بقیع، از بقعه‌هایی بود که در شمال قبور امامان شیعه و جنوب غربی قبور همسران

پیامبر(ص) و نزدیک قبر عثمان بن مظعون قرار داشت. منابع از دفن رقیه و زینب در بقیع، نزدیک قبر عثمان بن مظعون، بر پایه سفارش پیامبر(ص) حکایت دارند. اما از مکان دفن ام کلثوم گزارشی در دست نیست. تنها نویسندگان پسین چون فرهاد میرزا و رفعت پاشا به دفن ام کلثوم کنار دیگر دختران پیامبر اشاره نموده و به بقعه ساخته شده بر قبر ایشان توجه کرده‌اند. در گذشته بر این قبور ضریحی برنجی قرار داشت. وهابیون این بقعه را تخریب کردند.

* * *

فاطمه بنت رسول الله

فاطمه دختر پیامبر اسلام و خدیجه کبری(س)، همسر امیرالمؤمنین(ع) و یکی از پنج تن آل عبا (اصحاب کساء) است. او نزد شیعیان دوازده امامی یکی از چهارده معصوم است و امام دوم و سوم شیعیان و زینب(س) از فرزندان اویند. زهرا، بتول، سیده نساء العالمین و أمّ ایها از جمله القاب حضرت فاطمه(س) است. فاطمه، تنها زن همراه پیامبر(ص) در روز مباحله با مسیحیان نجران بود.

وی در ماجرای سقیفه ضمن مخالفت با اقدام شورای سقیفه، خلافت ابوبکر را غاصبانه خواند و با او بیعت نکرد. او در جریان غضب فدک و دفاع از خلافت امام علی(ع) خطبه‌ای خواند که به خطبه فدکیه معروف است. فاطمه(س) اندکی پس از رحلت پیامبر(ص) و در جریان هجوم موافقان خلافت ابوبکر به خانه‌اش، آسیب دید، در بستر بیماری افتاد و پس از مدت کوتاهی در روز سوم جمادی‌الثانی سال 11ق در مدینه به شهادت رسید. پیکر دختر پیامبر(ص) به سفارش خودش شبانه و مخفیانه دفن شد و قبرش هیچ‌گاه مشخص نشد.

سوره کوثر، آیه تطهیر، آیه مودت و آیه اطعام و احادیثی چون حدیث بضعه و حدیث لولاک در شأن و فضیلت فاطمه نازل و نقل شده‌اند. در روایات آمده است پیامبر(ص) فاطمه را برترین زن در دو عالم معرفی کرده و خشم و خشنودی او را خشم و خشنودی خداوند دانسته است. تسیحات حضرت زهرا ذکری است که پیامبر(ص) به فاطمه آموخت و مصحف فاطمه(س) کتابی است شامل سخنانی که فرشته الهی به فاطمه الهام کرده و امام علی(ع) آنها را نوشته است. این صحیفه در دست امامان بوده و هم‌اکنون در دست امام زمان است.

شیعیان فاطمه(س) را الگوی خود می‌دانند و در سالروز شهادت وی که به ایام فاطمیه مشهور است، عزاداری می‌کنند. در ایران، بیستم جمادی‌الثانی، سالروز ولادت فاطمه(س)، روز زن و مادر نام‌گذاری شده و نام فاطمه و زهرا جزو بیشترین نام‌ها برای دختران‌اند.

* * *

فاطمه بنت حزام مشهور به أمّ البنین، همسر امام علی(ع)

أمّ البنین، از همسران امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب(ع) و از شخصیت‌های محترم در میان شیعیان است. او مادر حضرت عباس(ع) و سه پسر دیگر به نام‌های عبدالله، جعفر و عثمان است که هر چهار تن در روز عاشورا به شهادت رسیدند. از آنجا که او مادر چهار پسر بود، به ام‌البنین مشهور شد.

پس از واقعه کربلا، ام‌البنین برای امام حسین(ع) و فرزندانش سوگواری می‌کرد به طوری که دشمنان اهل بیت(ع) نیز با او همنوا می‌شدند. از تاریخ وفات ام‌البنین اطلاع دقیقی در دست نیست. معروف است که روز 13 جمادی‌الثانی سالروز رحلت او است. مدفن ایشان در قبرستان بقیع است.

زین الدین عاملی، معروف به شهید ثانی درباره حضرت ام البنین (ع) می گوید: «ام البنین از بانوان بامعرفت و پرفضیلت بود. نسبت به خاندان نبوت، محبت و دلبستگی خالص و شدید داشت و خود را وقف خدمت به آنها کرده بود. خاندان نبوت نیز برای او جایگاه والایی قائل بودند و به او احترام ویژه می گذاشتند. در روزهای عید، به احترام او به محضرش می رفتند و به ایشان ادای احترام می کردند.»

* * *

زینب (س)، دختر امام علی (ع)

حضرت زینب (س) در جمادی الاول سال پنجم یا ششم هجرت، در مدینه متولد شد. این روز در ایران روز پرستار نامگذاری شده است. وی دختر امام علی (ع) و حضرت زهرا (س) و همسر عبدالله بن جعفر بود و در واقعه کربلا در کنار برادرش، امام حسین (ع) حضور داشت. با پایان یافتن جنگ، وی و دیگر بازماندگان کاروان امام (ع) به اسارت درآمدند و به کوفه و از آنجا به شام برده شدند. خطبه او در کوفه و نیز در شام (در مجلس یزید)، معروف است. او را به سبب مصیبت های فراوانی که دیده، **أُمُ الْمَصَائِبِ** لقب داده اند.

بر اساس روایات متعدد، نام گذاری حضرت زینب (س)، توسط پیامبر اسلام (ص) صورت گرفت. گفته شده است که جبرئیل از سوی خداوند این نام را به پیامبر (ص) رسانده است. در کتاب «الخصائص الزینیه» آمده است پیامبر (ص) او را بوسید و فرمود: «حاضران ائمتم، غایبان را از کرامت این دخترم زینب آگاه کنند؛ همانا او مانند جداهش خدیجه است.»

برای وی، القاب فراوانی نقل شده است، همانند عقيلة بنی هاشم، عالمة غیر معلّمة، عارفة، موثّقة، فاضله، کامله، عابدة آل علی، معصومة صغری، امینة الله، نائبة الزهراء، نائبة الحسین، عقيلة النساء، شریكة الشهداء، بلیغه، فصیحه، و شریكة الحسین.

زینب (س) در سال 17ق با عبدالله، فرزند جعفر طیار ازدواج کرد. در برخی منابع از چهار پسر به نام های علی، عون، عباس، محمد و یک دختر به نام ام کلثوم به عنوان فرزندان زینب و عبدالله نام برده شده است. عون و محمد در واقعه کربلا به شهادت رسیدند و شاخه ای از فرزندان علی «زینیون» خوانده شده اند. حضرت زینب (س) در روز یکشنبه 15 رجب سال 62ق. درگذشت. برخی نیز درگذشتش را روز 14 رجب دانسته اند.

درباره محل دفن حضرت زینب سه دیدگاه وجود دارد:

1. شام: مشهور این است که قبر حضرت زینب (س) در شام است. این مکان اکنون در جنوب دمشق قرار دارد. به سبب وجود حرم حضرت زینب (س)، این منطقه «شهرک السیده زینب» نام گرفته است.
2. مصر: برخی از مورخان قبر زینب (س) را در مصر دانسته اند. این بارگاه در قاهره در منطقه سیده زینب قرار دارد و بارها بازسازی شده است. این مکان به مقام السیده زینب و مسجد السیده زینب مشهور و زیارتگاه مصریان و دیگر مسلمانان است.
3. قبرستان بقیع: برخی از مورخان، قبرستان بقیع در مدینه را محل دفن حضرت زینب (س) دانسته اند. سید محسن امین این قول را می پذیرد و دلالتی را در ردّ دو قول دیگر بیان کرده است.

* * *

ام کلثوم، دختر امام علی (ع)

أم کلثوم کبری بنت علی بن ابی طالب چهارمین فرزند امام علی (ع) و فاطمه زهرا (س) پس از امام حسن (ع)، امام حسین (ع) و زینب کبری (س) است. منابع تاریخی از ازدواج او با عمر بن خطاب خلیفه دوم سخن گفته اند. برخی وی را از بانوان حاضر در واقعه

کربلا می‌شمرند که سخنان و خطبه‌های او در برخی منابع آمده است. برخی از وقایعی که درباره‌ی وی نقل شده است (مانند حضور در واقعه کربلا) احتمالاً مربوط به فرد دیگری است و به جهت تشابه اسمی به وی نسبت داده شده است.

در تاریخ ولادت ام‌کلثوم، میان مورخان اختلاف است؛ اما شیعه و سنی بر اینکه علی (ع) و فاطمه (س) فرزندی به نام ام‌کلثوم داشته‌اند، اتفاق نظر دارند. تاریخ ولادت او را سال 6ق نوشته‌اند؛ البته برخی نیز بدون تعیین سال دقیق، این گونه ذکر کرده‌اند که زمان ولادت او در عصر پیامبر اکرم (ص) یا قبل از وفات رسول خدا (ص) بوده است. درباره‌ی اینکه او فرزند چندم امام علی (ع) بوده میان منابع شیعه و اهل سنت اختلاف وجود دارد. علمای شیعه، او را کوچک‌تر و پس از زینب (س) دانسته‌اند؛ اما اهل سنت، ام‌کلثوم را فرزند سوم علی بن ابی‌طالب (ع) ذکر کرده و بزرگ‌تر از زینب (س) پنداشته‌اند.

شیخ مفید در شمار فرزندان امیرالمؤمنین (ع)، نام او را زینب صغری (س) ذکر می‌کند که مکنّا به ام‌کلثوم است. این کنیه را پیامبر اکرم (ص) به سبب شباهت زینب به خاله‌اش - ام‌کلثوم دختر رسول خدا (ص) - به او داد. در بسیاری از منابع فریقین، از او تعبیر به ام‌کلثوم کبری شده است.

سید محسن امین در این باره می‌گوید: دختران امیرمؤمنان (ع) که اسم یا کنیه آنان ام‌کلثوم باشد سه یا چهار تن هستند:

1. ام‌کلثوم کبری دختر حضرت فاطمه (س)

2. ام‌کلثوم وسطی همسر مسلم بن عقیل

3. ام‌کلثوم صغری

4. زینب صغری که کنیه‌اش ام‌کلثوم است.

وی تصریح می‌کند: اگر دو تای آخر یکی باشند، سه نفر و اِلّا ام‌کلثوم‌ها چهار تن هستند. با این حال برخی منابع، اسم ام‌کلثوم دختر حضرت علی (ع) و فاطمه (س) را «رقیه کبری» و نام ام‌کلثوم صغری را «نفیسه» خوانده‌اند.

بنابر نقل برخی تاریخ‌نویسان، ام‌کلثوم ابتدا با عُمَر بن خطاب ازدواج کرد و پس از مرگ عُمَر، به همسری پسرعمویش «عون» پسر جعفر بن ابی‌طالب در آمد. وی پس از وفات عون با برادرشوهرش، محمد و پس از وفات محمد با دیگر برادر آنان، عبدالله ازدواج کرد. مسعودی او را بدون فرزند می‌داند. برخی تاریخ‌نویسان از جمله فرزندان وی را «زید» و «رقیه» دانسته‌اند که هر دو از عُمَرند. ابن‌عنه در ذکر فرزندان مسلم بن عقیل از دختری به اسم «حمیده» نام می‌برد که مادر وی ام‌کلثوم دختر علی بن ابیطالب است. سید محسن امین می‌گوید: این خبر دلالت بر آن دارد که مسلم بن عقیل با دختر عمویش ام‌کلثوم ازدواج کرده، اما این غیر ام‌کلثوم کبری است؛ چون احدی آن را روایت نکرده و شاید همسر ام‌کلثوم وسطی باشد.

بنابر برخی گزارش‌های تاریخی، ام‌کلثوم دختر علی بن ابی‌طالب (ع) با عمر خلیفه دوم ازدواج کرده است. تاریخ این ازدواج، ذی‌القعدة سال 17ق ذکر شده است.

در مقابل، عده‌ای از علمای شیعه مانند شیخ مفید این ازدواج را انکار کرده‌اند و آقا بزرگ تهرانی، از چندین کتاب نام می‌برد که در ردّ این ازدواج نوشته شده‌اند.

برخی مقاتل از حضور ام‌کلثوم در کربلا سخن گفته‌اند؛ به گونه‌ای که از او در بسیاری از موارد در کنار حضرت زینب (س) نام برده شده است و مصیبت‌هایی برای او نقل کرده‌اند. مجلسی نقل می‌کند: پس از شهادت امام (ع) و هنگام آتش‌زدن خیمه‌ها، گوشواره را از گوش ام‌کلثوم خواهر حسین (ع) کشیدند. ام‌کلثوم راوی واقعه عاشورا بوده و در کوفه و مجلس ابن‌زیاد خطبه خوانده است. ابن‌طیفور در کتاب خویش، خطبه‌ای را از ام‌کلثوم می‌آورد که در کوفه و جریان اسارت اهل بیت پیامبر (ص) روی داده است. علامه مجلسی نیز سخنان و اشعار ام‌کلثوم در مجلس ابن‌زیاد را ذکر کرده است. در باب زمان وفات ام‌کلثوم و چگونگی آن نیز اختلاف است.

1. بسیاری از منابع، رحلت او و فرزندش زید را در یک زمان دانسته‌اند تا آن جا که نماز میت بر بدن هر دو با هم خوانده شد.
  2. عده‌ای وفات آنان را حدود سال 50ق و در زمان سلطنت معاویه می‌دانند.
  3. برخی گفته‌اند: وفات آنان در زمان حکومت عبدالملک بن مروان (73 تا 86ق) بوده است.
  4. مقریزی می‌نویسد: زمانی که همسر عون بن جعفر بود از دنیا رفت.
  5. ابن عبدالبر وفات وی را در زمان امامت امام حسن (ع) ذکر می‌کند.
  6. ابن طیفور نیز قائل به وفات او پس از سال 61ق و واقعه کربلا شده است.
- درباره نحوه وفات هم آمده است که ام‌کلثوم و فرزندش، زید بر اثر بیماری یا خوراندن سم به آنان از دنیا رفته‌اند. عمادالدین طبری می‌گوید: روایت است که ام‌کلثوم خواهر امام حسین (ع) در شام (سوریه) متوفی شد. این بطوطه در سفرنامه‌اش می‌نویسد: در نزدیکی شهر شام و یک فرسخ مانده به آن، مزار ام‌کلثوم دختر علی بن ابی طالب (ع) از فاطمه است.

یاقوت حموی هم می‌نویسد: قبر ام‌کلثوم در رابویه دمشق است. ابن عساکر در این باره می‌گوید: این قبری که در رابویه دمشق است مدفن ام‌کلثوم، دختر علی بن ابیطالب (ع) از فاطمه نیست... وی در مدینه درگذشت و در قبرستان بقیع مدفون گردید. برخی نیز گفته‌اند که این قبر، مدفن زینب (س)، دختر علی (ع) و فاطمه (س) است که کنیه‌اش ام‌کلثوم است.

* * *

شهربانو، همسر امام حسین (ع)

شهربانو یا «شاه زنان» که طبق برخی روایات همسر امام حسین (ع) و ایرانی بوده است. به اعتقاد برخی از تاریخ‌نگاران و محدثان، شهربانو پس از ورود اسلام به ایران به همسری امام حسین (ع) درآمد و ثمره این ازدواج امام سجاد (ع) بود. بنابر نقل قول معتبرتر، مادر امام سجاد (ع) در هنگام تولد امام (ع)، رحلت کرده است. برخی روایات و منابع تاریخی او را دختر یزدگرد سوم آخرین پادشاه ساسانی دانسته و برخی صرفاً به ایرانی بودن وی اشاره کرده‌اند. برخی نیز در این که چنین شخصی همسر امام حسین (ع) بوده باشد، اظهار تردید کرده‌اند. در اینکه نام پدر شهربانو چه کسی است، بین مورخان اختلاف وجود دارد. بیشتر گزارش‌ها وی را دختر یزدگرد آخرین پادشاه ساسانی می‌دانند، در قرن سوم یعقوبی، نویختی، اشعری قمی، حسن بن محمد قمی، ابن ابی‌ثلج بغدادی، ابن حیون و خلیفه ابن خیاط به این امر اذعان کرده‌اند، در قرن چهارم نیز کلینی و شیخ صدوق اشاره به این موضوع نموده‌اند. پس از آنان بسیاری از مورخین و محدثین به پیروی از آنان مادر امام سجاد را دختر یزدگرد دانسته‌اند. شیخ مفید در کتاب مقنعه و شیخ طوسی در تهذیب در گزارش‌هایی مادر امام چهارم را دختر یزدگرد معرفی نموده‌اند. اما بعضی از مورخان و محدثان با آنکه مادر امام را بانویی ایرانی دانسته‌اند، برای این بانو پدری غیر از یزدگرد نام برده‌اند. در کتاب مجمل التواریخ والقصص ضمن گزارش‌های مختلف، در گزارشی پدر شهربانو، سنجان ملک فارس ذکر شده است. این شهر آشوب در مناقب پس از بیان نظرات مختلف نسبت به مادر امام سجاد، در گزارشی وی را فرزند نوشجان می‌داند. اربلی نیز به نقل از ابن‌خشاب پدر وی را نوشجان ذکر کرده است.

اخباری که ازدواج امام حسین (ع) با زنی به نام بی‌بی‌شهربانو را ذکر کرده‌اند، در تاریخ این واقعه اتفاق نظر ندارند. آنها زمان این واقعه را هنگامی می‌دانند که بی‌بی‌شهربانو به مدینه آمده ولی به درستی معلوم نیست که ورود به مدینه مربوط به چه زمان بوده و چند نظر در این باره مطرح است:

1. زمان حکومت عمر: منابعی که ازدواج امام حسین (ع) با دختر یزدگرد را در زمان خلیفه دوم نقل کرده‌اند عبارت‌اند از: کلینی، یعقوبی، زمخشری، مسعودی در کتاب اثبات‌الوصیه و ثقفی کوفی.

2. زمان حکومت عثمان: صدوق در عیون اخبارالرضا.

3. زمان حکومت حضرت علی (ع): گروهی از علماء این ازدواج را در زمان خلافت حضرت علی (ع) دانسته‌اند، از جمله شیخ مفید، فتال نیشابوری، طبرسی، اربلی.

بسیاری از منابع مقدم مادر امام سجاد (ع) را دختر یزدگرد ساسانی دانسته، اما در اسم وی اختلاف کرده‌اند، نام‌هایی که بیان شده عبارت‌اند از:

- شهربانو؛ صدوق، طبرسی در تاج‌الموالید، مفید در ارشاد به صورت احتمال، صفار، طبری، ابن‌طاووس، ابن‌ابی‌الثلج بغدادی و ابن‌داود و نیز از تاریخ قم چنین برداشت می‌شود که ابتدا نامش شهربانو بوده است. اربلی نیز پس از بیان چند اسم به شهربانو اشاره می‌کند.

- سلامه؛ کلینی و ابن‌کثیر، البته در تاریخ قم آمده سلامه خواندند.

- سلافه؛ بلاذری وی را از اهالی سجستان می‌داند.

- جهانشاه؛ مسعودی و مفید در مقنعه.

- شاه زنان؛ مفید در ارشاد و طبرسی در اعلام‌الوری نام وی را شاه زنان عنوان کرده‌اند، اگر چه شهربانو را نیز به‌عنوان احتمال نقل کرده‌اند، اما فتال نیشابوری ابتدا شاه زنان را نقل می‌کند و سپس احتمالات دیگری را بیان می‌کند. ثقفی کوفی نیز از مادر امام با نام شاه زنان یاد کرده است.

- شهرناز؛ نویسنده مجمل‌التواریخ والقصص وی را شهرناز خوانده است.

- حرار؛ یعقوبی می‌گوید: نامش حرار بود که به عزاله برگرداندند.

بعضی از گزارش‌ها مادر ایشان را کنیز می‌دانند.

اگر چه بسیاری از مورخین شهربانو را مادر امام سجاد و دختر یزدگرد دانسته‌اند، اما محققان معاصر نسبت به این مسئله تردید نموده‌اند. مطهری، شریعتی، دهخدا، شهیدی، تقی‌زاده، سعید نفیسی و کریستین سن از جمله کسانی هستند که نسبت به این جریان نظر متفاوت دارند. یوسفی غروی، هرچند در گذشته در این مسئله تردید داشت اما سپس با مشهور مورخین هم نظر شد و شهربانو را مادر امام سجاد دانست. سید جعفر شهیدی در کتاب زندگانی علی‌بن‌الحسین، به صورت کامل این قضیه را مورد بحث قرار داده و رد کرده است.

به گفته بسیاری از مورخان، مادر امام سجاد (ع) هنگام تولد امام از دنیا رفته است. در برخی مطالب، به‌عنوان یک قول بسیار ضعیف نقل می‌کنند شهربانو پس از واقعه عاشورا از کربلا بلافاصله به سمت ایران تاخت و در نزدیکی ری در دل کوه ناپدید گشت. امروزه مقبره‌ای در نزدیکی ری به شهربانو منسوب است. بقعه بی‌بی‌شهربانو در شمال شرقی شهر ری، منسوب به شهربانو است.

لیلا بنت ابی مُرّه بن عُروه بن مسعود الثقفی

لیلا همسر امام حسین (ع) و مادر حضرت علی اکبر (ع) است. نسب وی از طرف پدر به قبیله ثقیف و از طرف مادر به بنی امیه می‌رسد. برخی از نظر شأن و مقام او را مشهورترین بانوی زمان خود دانسته‌اند. نام لیلا در فرهنگ عامه شیعه معروف است و این معروفیت از آنجاست که وی مادر علی اکبر (ع) بوده است. در مورد حضور وی در کربلا اختلاف نظر است. نام وی در اکثر منابع لیلا ذکر شده است؛ اما ابن سعد در طبقات کبری نام وی را آمنه ذکر کرده است و برخی از معاصران نام وی را ام‌لیلا گفته‌اند. به همین دلیل گاهی در مجالس روضه از وی با نام ام‌لیلا یاد می‌شود.

پدر لیلا، ابی مُرّه بن عُروه بن مسعود بن مُعْتَب و از قبیله ثقیف بود. ابی مُرّه در زمان پیامبر (ص) متولد شد. ابی مره و پدرش، عروه بن مسعود، هر دو از صحابه پیامبر (ع) بودند. ابومره با برادرش خدمت پیامبر (ص) رسید و اسلام آورد. عروه بن مسعود یکی از سادات اربعه در اسلام و از و بزرگان عرب است. او را در مثل صاحب یس و شبیه‌ترین مردم به عیسی بن مریم گفته‌اند. مادر لیلا، میمونه دختر ابوسفیان از بنی امیه و معروف به ام‌شبیبه بود.

در منابع اولیه و قدیمی اثری از حضور لیلا در واقعه کربلا یافت نمی‌شود اما برخی از منابع متأخر به حضور وی در کربلا اشاره کرده‌اند. طبق این منابع، لیلا هنگام شهادت فرزندش علی اکبر (ع)، در خیمه برای او دعا می‌کرده و پاره پاره شدن پیکر او را با چشم خود نظاره‌گر بوده است.

حضرت علی (ع) نیز همسری به نام لیلا بنت مسعود داشت که مادر ابوبکر بن علی (ع) یکی از شهدای کربلا است. این لیلا گاه با لیلا مادر علی اکبر (ع) اشتباه گرفته می‌شود.

* * *

رباب بنت امرؤ القیس بن عدی، همسر امام حسین (ع)

رباب همسر امام حسین (ع) و مادر سکینه و علی اصغر (عبدالله رضیع) است. وی دختر امرؤ القیس بن عدی، است. پدرش از اعراب شام و نصرانی بود و در خلافت عمر مسلمان شد. از مادر رباب هم با نام هند الهنود دختر ربیع بن مسعود بن مصاد بن حصن بن کعب یاد شده است.

او را زنی عالم و اهل فصاحت و بلاغت معرفی کرده‌اند. سید محسن امین می‌گوید: در کتاب *اللاغانی* از قول هشام کلبی نقل شده است که رباب از بهترین زنان و افضل آنان در جمال، ادب و عقل بود.

شیخ مفید در ذکر اولاد امام حسین (ع)، رباب را جزو همسران امام می‌شمارد. بنابر نقلی امرؤ القیس سه فرزند خود را از فرط علاقه و ارادت به حضرت علی (ع) به عقد ازدواج امیرالمؤمنین (ع) و امام حسن (ع) و امام حسین (ع) درآورد.

امام حسین (ع) رباب را بسیار دوست می‌داشت و درباره وی شعر هم می‌سرود. در شعری که به امام حسین (ع) منسوب است، امام (ع) بیان می‌دارد خانه‌ای که در آن رباب و سکینه باشد، دوست دارم. اشعار دیگری نیز درباره رباب به امام حسین (ع) منسوب است. رباب دو فرزند از امام حسین (ع) داشت، یکی سکینه و دیگری عبدالله. عبدالله (علی اصغر) در روز عاشورا در حالی که کودکی بیش نبود، در آغوش پدرش به شهادت رسید.

رباب در واقعه کربلا حضور داشت و همراه اسیران به شام رفت. وفات وی را نیز پس از واقعه عاشورا و از شدت غصه و اندوه ذکر کرده‌اند.

ابن‌اثیر می‌نویسد: رباب پس از آن واقعه یک سال بیشتر زنده نماند و در این یک سال زیر سایه نشست و از شدت غصه و اندوه درگذشت. سید محسن امین سال وفات رباب را 62ق (یعنی یک سال پس از عاشورا) ذکر می‌کند.

* * *

فاطمه دختر امام حسین (ع)

فاطمه بنت حسین بن علی بن ابی طالب (ع) بزرگ‌ترین دختر امام حسین (ع) از امّ اسحاق، دختر طلحه بن عبدالله است بود. تاریخ دقیق تولد فاطمه مشخص نیست؛ ولی چون مادرش، نخست همسر امام حسن (ع) بود و بعد از شهادت وی (49 یا 50 ق)، به همسری امام حسین (ع) درآمد، تولد وی بعد از شهادت امام حسن (ع) بوده است؛ بنابراین می‌توان احتمال قوی داد در سال 51 هجری به دنیا آمده است. گفته‌اند سیمایش به جدّه‌اش، فاطمه (س) دختر رسول خدا، شبیه بوده است. فاطمه پیش از واقعه کربلا با پسر عمویش حسن مُتَنّی (فرزند امام مجتبی) ازدواج کرد.

فاطمه، در واقعه عاشورا به همراه همسرش حسن مُتَنّی، حضور داشت. حسن در روز عاشورا همراه امام حسین (ع) شجاعانه جنگید و زخمی و اسیر شد. فاطمه به همراه دیگر اعضای خاندان امام حسین (ع)، به اسارت به کوفه و شام برده شد. برخی از ماجراهای هجوم به خیمه‌ها و دوران اسارت اهل بیت پیامبر (ص) از او نقل شده است. میان او و یزید در دربار شام سخنانی رد و بدل گردید. احمد بن علی طبرسی، بحث‌های او با اهل کوفه را آورده است.

بنابر حدیث امام باقر (ع)، امام حسین (ع) قبل از شهادت، ودایع امامت و وصایای مکتوب خود را به او سپرد و او بعداً آنها را به امام سجاده (ع) تحویل داد. فاطمه از پدرش و برادرش امام سجاده (ع) روایت نقل کرده است.

فاطمه از تابعین و از راویان حدیث بوده است او از پدرش امام حسین (ع) و عبدالله بن عباس و اسماء بنت عمیس، روایت کرده است. نقل شده است که وی از مادر بزرگش حضرت فاطمه (س)، دختر پیامبر (ص)، به صورت مرسل روایت کرده است، و نیز از پدرش حسین بن علی (ع) و عمه‌اش زینب (س) دختر امام علی (ع) و برادرش علی بن الحسین (ع) و عبدالله بن عباس و عایشه و اسما بنت عمیس و بلال نیز به گونه مرسل، روایت کرده است.

پسران فاطمه، عبدالله، حسن و ابراهیم، پسران حسن بن حسن (نوه‌های فاطمه)، محمد بن عبدالله بن عمرو، شبیه بن نعامة، علی بن ابی یحیی، عایشه دختر طلحه، عماره بن غزیه، ام ابی‌مقداد هشام بن زیاد و ام‌الحسن دختر جعفر بن حسن بن حسن، از او روایت کرده‌اند.

فاطمه را تقه و از طبقه چهارم راویان دانسته‌اند.

فاطمه پس از درگذشت حسن متنی، با عبدالله بن عمرو بن عثمان بن عفان ازدواج کرد. پس از مرگ عبدالله، عبدالرحمان بن ضحاک، والی مدینه، از فاطمه خواستگاری کرد که او نپذیرفت.

فاطمه از حسن متنی، چهار فرزند به نام‌های عبدالله، ابراهیم، حسن و زینب داشت و از همسر دومش عبدالله بن عمرو بن عثمان، دارای سه فرزند به نام‌های محمد دیباج، قاسم و رقیه شد. بیشتر فرزندان و نوادگان وی، در مبارزه با خلفای بنی‌عباس به شهادت رسیدند یا زندانی شدند.

سبط ابن جوزی وفات وی را، حدود سال 117 ق نقل کرده است. ابن حبان بدون اشاره به تاریخ دقیق، از وفات او در حدود 90 سالگی سخن گفته است. ابن عساکر نیز خبری از درگذشت وی در زمان خلافت هشام بن عبدالملک را آورده است. وی در مدینه وفات یافت.

* * *

سکینه دختر امام حسین (ع)

سکینه بنت‌الحسین بن‌علی بن‌ابی‌طالب (ع) از دختران امام‌حسین (ع) که از بانویی به نام رباب، دختر امرؤالقیس متولد شد. نام او آمنه و به نقلی امینه و به نقل دیگر امیمه بود که مادرش به سبب سکون و آرامش و وقاری که داشت او را سکینه لقب داده بود. اگرچه در منابع متقدم تاریخی، سکینه کوچکتر از دختر دیگر امام‌حسین (ع)، یعنی فاطمه معرفی شده، اما تاریخ دقیق تولد او ثبت نشده است؛ با این حال، از سخنان امام‌حسین (ع) به هنگام خواستگاری حسن مثنی و مخیرکردن او بین انتخاب سکینه و فاطمه برمی‌آید که او به هنگام حرکت امام به سوی کربلا دختری بالغ و در سن ازدواج بوده است.

نقل شده که سکینه با پسر عموی خود عبدالله بن‌حسن ازدواج کرد، ولی شیخ مفید و بعضی تاریخ‌نگاران عبدالله بن‌حسن را در زمان حضورش در کربلا در سنی که به حد بلوغ نرسیده توصیف کرده‌اند.

برخی منابع نیز همسر سکینه دختر امام‌حسین (ع) را ابوبکر (عبدالله بن‌حسن بن‌علی (ع) دانسته‌اند. گویا ابوبکر کنیه عبدالله بوده است. قاضی نعمان مغربی نقل کرده سکینه با عبدالله بن‌حسن ازدواج کرد؛ اما قبل از آن که ازدواج به زفاف بینجامد، عبدالله در واقعه کربلا به شهادت رسید.

ذبیح الله محلاتی در ریاحین الشریعه، عبدالله بن‌مسلم بن‌عقیل را شوهر وی معرفی کرده است.

سکینه همراه مادرش رباب در واقعه کربلا حضور داشت. پس از عاشورا، سکینه همراه اهل بیت امام‌حسین (ع) و دیگر بانوان به اسارت درآمد و با کاروان اسرا به کوفه و شام برده شد. بنابر گزارشی، در روز عاشورا، امام‌حسین (ع) برای آخرین وداع، از میدان جنگ به اردوی خود بازگشت و با یکایک زنان اهل بیت وداع کرد و آن‌گاه نزد دختر خود سکینه رفت که در گوشه خیمه نشست بود و می‌گریست و او را نیز به صبوری دعوت کرد.

پس از واقعه عاشورا، سکینه و دیگر بانوان به اسارت دشمن در آمده و همراه با کاروان اسرا به کوفه و شام برده شدند. پس از پایان اسارت، سکینه نیز به همراه کاروان اسرا به مدینه بازگشت. اما از چند و چون زندگانی او در مدینه تا وفات ایشان در منابع خیر موثق و مورد اطمینان چندانی در دست نیست. شاید بتوان گفت وگویی سکینه با دختر عثمان را از معدود خبرهای مورد اعتماد در این دوره دانست. نقل شده که روزی سکینه با دختر عثمان در مجلسی حاضر بود، دختر عثمان برای فخرفروشی گفت: «أنا بنتُ الشهيد: من دختر شهید هستم» سکینه جوابش را نداد تا زمانی که صدای اذان برخاست، همین که مؤذن گفت: «أشهد أن محمداً رسول الله (ص)» سکینه گفت: این پدر من است یا پدر تو؟ دختر عثمان شرمسار شد و گفت: دیگر به شما فخر نخواهم فروخت.

از مواردی که به سکینه بنت‌الحسین (ع) نسبت داده شده است ازدواج‌های مکرر ایشان است؛ با توجه به اینکه بر اساس روایات شیعی، سکینه بعد از ازدواجش با عبدالله بن‌حسن تا زمان وفات با کسی ازدواج نکرده بود، بی‌تردید موضوع تعدد ازواج که برای سکینه نقل کرده‌اند اسائه ادبی است که دشمنان برای تقرب بین آل علی (ع) و دشمنانشان به اهل بیت (ع) بسته و در راستای تلاش برای رفع عداوت تقلیدی بین آنها و بین مخالفان اهل بیت (ع) صورت گرفته است.

سکینه دختر امام‌حسین (ع) را از برترین، باهوش‌ترین، و نیکوسرشت‌ترین زنان عصر خویش دانسته‌اند. او در فضل و کمال به اندازه‌ای بود که به فرموده پدرش، امام‌حسین (ع) غالباً غرق در ذات الهی بود.

در کتب و مصادر روایی و رجالی از سکینه بنت‌الحسین (ع) به‌عنوان یکی از راویان و محدثان ثقه و مورد اطمینان یاد شده است. او از راویان حدیث پدر بزرگوارش اباعبدالله‌الحسین (ع) به‌شمار آمده و افرادی چون سلمی عمه یعلی و فائد مدنی و سکینه دختر اسماعیل بن‌ابی‌خالد و سکینه دختر قاضی ابی‌ذر نیز از جمله راویانی دانسته شده‌اند که از او روایت نقل کرده‌اند.

از ویژگی‌های شخصیتی دیگر سکینه می‌توان به تسلط او بر فنون و ادب اشاره کرد. سکینه در بلاغت و فصاحت نصیبی عظیم داشت. گرچه اهل بیت (ع) از شعر و امثال آن دوری جسته‌اند؛ اما به جهت حزن و اندوه و مصیبت یا به واسطه رسیدن به اجر و ثواب مصیبت امام حسین (ع) اشعاری را سروده‌اند. سکینه دختر امام حسین (ع) دارای اشعار و قصاید بسیاری در رثای پدر است. در چگونگی و محل وفات سکینه اختلاف شده است. بنا بر نقل بسیاری از منابع و مآخذ وفات ایشان در روز پنجم ربیع‌الاول سال 117ق در زمان امارت خالدبن عبدالله بن حارث و به نقلی خالدبن عبدالملک در مدینه اتفاق افتاده است. بنا بر نقل منابع اهل سنت، خالدبن عبدالله بر او نماز خواند و او را در قبرستان بقیع به خاک سپردند. برخی نیز گفته‌اند وقتی سکینه با اصبع‌بن عبدالعزیز بن مروان ازدواج کرد، از مدینه به طرف مصر حرکت کرده و در دمشق درگذشت. از این رو در قبرستان باب‌الصغیر دمشق، قبری منسوب به سکینه است و بعضی نیز گفته‌اند پس از ازدواج با وی به مصر رفته و در آنجا مدفون شده است. اکنون نیز بقعه‌ای در شهر قاهره به سکینه بنت الحسین منسوب است.

* * *

رقیه دختر امام حسین (ع)

رقیه بنت الحسین بن علی بن ابی‌طالب، دختر امام حسین (ع) است که بنا به برخی گزارش‌ها در واقعه کربلا حضور داشت و پس از آن به همراه کاروان اسراء به شام برده شد و در آنجا در سه یا چهار سالگی درگذشت. زیارتگاهی در دمشق به وی منسوب است. ابن‌فندق در کتاب لباب الانساب از دختری به نام رقیه برای امام حسین (ع) در کنار فاطمه و سکینه یاد کرده است. ابن‌فندق در جای دیگر فاطمه، سکینه، زینب و ام‌کلثوم را دختران امام حسین (ع) ذکر می‌کند و می‌افزاید زینب و ام‌کلثوم در کودکی از دنیا رفتند. محمدبن طلحه شافعی دختران امام را چهار تن دانسته و تنها از زینب، سکینه و فاطمه نام برده است و نام دختر چهارم را ذکر نکرده است. نجم‌الدین طوسی از گزارش ابن‌فندق و مطالب السؤل به این نتیجه رسیده که نام دختر چهارم امام حسین (ع) رقیه و کنیه او ام‌کلثوم است. در منابع به حضور وی در کربلا تصریح نشده است. در برخی نسخه‌های کتاب الملهوف که از امام حسین (ع) جملاقی به بازماندگان خود گزارش شده از رقیه نام برده شده است.

گفته شده است دختری سه یا چهار ساله همراه اسیران کربلا در شام بوده است. او شبی پدر را در خواب دید هنگامی که از خواب بیدار شد، بسیار گریه و بی‌تابی می‌کرد و پدرش را می‌خواست. یزید صدای گریه او را شنید، دستور داد سر امام حسین (ع) را نزد او بردند. رقیه با دیدن این منظره ناراحتی‌اش بیشتر شد و به سبب همین ناراحتی درگذشت. در منابع گزارش‌هایی از چگونگی وفات دختری منسوب به امام حسین (ع) در شام وجود دارد، این گزارش‌ها چندان هماهنگ نیستند.

- نخستین منبعی که ماجرای شهادت دختر خردسالی از امام حسین (ع) را در شام مطرح کرده است، کامل بهایی نوشته عمادالدین طبری (700ق) است. او نام دختر را ذکر نکرده است. سن او را چهار سال و وفات او را چند روز پس از دیدن سر پدر در خانه یزید گزارش کرده است.
- ملّا حسین واعظ کاشفی سبزواری (متوفی 910ق) محل حادثه را کوشک (کاخ) یزید و زمان آن را روز دیدن سر بریده ذکر کرده است.
- فخرالدین طریحی (م 1085 ق)؛ نخستین کسی است که کودک را سه ساله و سخنانی از او خطاب به پدر گزارش کرده است.

- محمدحسین ارجستانی در اواخر قرن سیزدهم، نام کودک را ژبیده، سن او را سه سال، محلّ حادثه را خرابه شام گزارش کرده است. ارجستانی پیش از ذکر این حادثه، به حضور دختری از امام حسین به نام رقیه در شام یاد کرده است.
- شیخ محمدجواد یزدی در اوایل قرن چهاردهم محلّ حادثه را خرابه شام دانسته است و گفته نام او ژبیده یا رقیه یا زینب یا سکینه و یا فاطمه بوده است.
- سید محمدعلی شاه عبدالعظیمی (م 1334ق)، برای نخستین بار، نام کودک را رقیه و سن او را سه سال آورده است. در شهر دمشق بارگاهی به رقیه منسوب است. این دومین زیارتگاه شیعیان در این شهر است. گفته می‌شود این زیارتگاه در مکانی به نام باب الفردیس که رقیه دختر امام حسین (ع) از دنیا رفته، بنا شده است. آستانه حضرت رقیه ساختمانی بزرگ دارد که آمیخته‌ای از هنر و معماری ایرانی و اسلامی است. برخی از شیعیان شب و روز سوم محرم را به روضه رقیه اختصاص داده‌اند. در برخی تقویم‌های شیعی پنج‌صفر سال‌روز درگذشت وی ثبت شده است.

* * *

فاطمه دختر امام حسن (ع) و همسر امام سجاد (ع)

فاطمه دختر حسن بن علی (ع)، ام عبدالله، همسر امام سجاد (ع)، مادر امام باقر (ع) و از اسیران کربلا است. کنیه او ام محمد، ام عبدالله یا ام عبده و لقبش (در حدیثی) صدیقه است. در روایتی، جابر می‌گوید نام مادران ائمه را در صحیفه فاطمه دیده است. در این روایت، او ام عبدالله دختر حسن بن علی بن ابی طالب را مادر امام باقر می‌داند. امام باقر (ع) می‌گوید یک بار مادرش با اشاره به دیوار آن را از فرو ریختن باز داشته است.

در منابع تاریخی اشاره‌ای به مادر ام عبدالله نشده است. علاوه بر نام مادر، زمان و محل دفن او هم مشخص نیست. ازدواج فاطمه با علی بن الحسین (ع) باعث شد نسل آنان از امام باقر (ع) به بعد، از طرف مادر از امام مجتبی (ع) و از طرف پدر از امام حسین (ع) باشند. این ازدواج سبب شد به امام باقر (ع) لقب هاشمی بین هاشمیین، علوی بین علویین یا فاطمی بین فاطمیین بدهند. فاطمه بنت الحسن، در واقعه کربلا حضور داشت و همراه باقی ماندگان خانواده امام حسین (ع) به اسارت رفت.

* * *

اُمّ فَرّوه همسر امام باقر (ع)

اُمّ فَرّوه همسر امام باقر (ع) و مادر امام صادق (ع)، نامش فاطمه یا قریبه و کنیه‌اش، ام‌فروه یا ام‌قاسم بود. پدرش قاسم بن محمد بن ابی‌بکر و مادرش اسماء، دختر عبدالرحمن بن ابی‌بکر بود. از آنجا که ام‌فروه هم از طریق مادر و هم از طریق پدر از نسل ابابکر است، امام صادق را دوباره نوه ابابکر خوانده‌اند. اهل سنت روایتی از امام صادق (ع) با مضمون «ولدنی ابابکر مرتین» نقل می‌کنند، در این روایت امام خود را دوبار فرزند ابابکر خطاب کرده است. این روایت از نظر شیعه جعلی است و با توجه به معیارهای حدیثی اهل سنت نیز قابل اعتماد نیست.

ام‌فروه بانویی نیکوکار بوده که امام صادق (ع) وی را تمجید کرده است. امام صادق (ع) درباره مادرش فرموده است: «مادرم مؤمن، متقی و نیکوکار بود و خدا نیکوکاران را دوست دارد. مسعودی وی را از پرهیزکارترین زنان زمان خویش می‌دانسته است. مامقانی او را بانویی با تقوی و نیکوکار بیان نموده است. فضائل این بانو تا آنجا بوده که برخی امام صادق (ع) را ابن‌المکرّمه (پسر بانوی کریم) می‌خواندند.

وی را راوی حدیث نیز دانسته‌اند. پدرش قاسم از افراد مورد اطمینان و اصحاب امام سجاد(ع) بود و به فقیه اهل حجاز شهرت داشت. ام‌فروه در قبرستان بقیع مدفون است.

***

حمیده همسر امام جعفر صادق(ع)

حمیده مشهور به «حمیده المصفا»، «حمیده بربریه» و «حمیده اندلسیه» همسر جعفر بن محمد الصادق(ع) و مادر امام هفتم شیعیان از ائمه اثنی عشری است. او کنیزی بود که توسط امام باقر(ع) به امام صادق(ع) بخشیده شد. وی، بانویی فقیه و پرهیزگار بود و امام صادق(ع)، بانوان را برای آگاهی از مسائل شرعی به او ارجاع می‌داد. امام(ع) هرگاه قصد تقسیم حقوق اهل مدینه را داشت به ام‌فروه و حمیده واگذار می‌کرد. عالمان شیعی نیز هرگاه از حمیده سخن گفته‌اند از وی با عظمت و بزرگی یاد کرده‌اند.

درباره نسب حمیده اختلاف نظر وجود دارد؛ به گونه‌ای که برخی نام پدر او را «صاعد بربر» و برادرش را «صالح» می‌نامند و برخی دیگر نیز پدر او را صالح گفته‌اند. درباره نژاد وی نیز اختلاف است. بربر، اندلس، روم و عجم از جمله نژادهایی است که حمیده را بدان منتسب می‌دانند.

از دیگر القاب وی می‌توان به «لؤلؤه»، «مهدبه»، «سیده‌الیماء» (سرور کنیزان)، «ام احمد» و «ام حمیده» اشاره کرد. در بیانی، امام باقر(ع) او را پسندیده در دنیا و ستایش شده در آخرت خطاب می‌کند. امام صادق(ع) نیز درباره او می‌فرماید: «حمیده، پاکیزه از پلیدی‌ها و مانند شمش طلاست. ملائکه، همواره از وی مراقبت می‌کردند تا کرامتی از سوی خداوند برای من و حجت بعد از من به دستم رسید.»

بنا بر نقل علامه مجلسی، از حمیده 4 فرزند متولد شد: موسی بن جعفر(ع) اسحاق، محمد و فاطمه. طبق بعضی از اقوال قبر حمیده در «مشربه ام‌ابراهیم» واقع در منطقه العوالی در شرق قبرستان بقیع است و قبر نجمه مادر امام رضا(ع) نیز در مجاورت آن قرار دارد.

***

نجمه خاتون همسر امام موسی کاظم(ع)

نجمه خاتون همسر امام کاظم(ع) و مادر امام رضا(ع) و فاطمه معصومه(س) است. او کنیزی بود که توسط حمیده همسر امام صادق(ع) خریداری و به امام کاظم(ع) بخشیده شد. وی کنیزی از اشراف عجم (غیرعرب) بود که در بین عرب‌ها متولد شده بود. بعضی وی را اصالتاً اهل شهر نوبه در شمال آفریقا و برخی از اهل جزیره ماری در جنوب فرانسه می‌دانند. از این‌رو وی به خیزران مرسیه و شقرآء نوبیه نیز شناخته می‌شد. معروف‌ترین اسم وی نجمه خاتون است ولی از وی به نام‌های سکن نوبیه، اروا، سمانه، تکتم و خیزران نیز یاد شده است. طبق گزارشی از شیخ صدوق، وقتی نجمه به امام موسی کاظم(ع) بخشیده شد او را تکتم، و هنگامی که امام رضا(ع) از وی متولد شد، طاهره نامیدند.

حمیده همسر امام صادق(ع) خطاب به امام کاظم می‌گوید: کنیزی بافضیلت‌تر از او ندیده‌ام و شکی نیست که به‌زودی خداوند متعال نسل وی را آشکار خواهد کرد.

طبق گزارشی، کسی که نجمه را از او خریدند می‌گوید زنی از اهل کتاب از تولد فرزند بزرگی از این کنیز خبر داده بود. شیخ صدوق همچنین روایتی از علی بن میثم نقل می‌کند و در آن به خوابی اشاره می‌کند که حمیده خاتون حضرت محمد(ص) را در

خواب دیده و حضرت به او می‌گوید: «ای حمیده نجمه را به فرزندت موسی هدیه ببخش، زیرا وی بهترین خلق روی زمین را به دنیا خواهد آورد». با این خواب، حمیده نجمه را به فرزندش بخشید و نجمه در آن هنگام دوشیزه بود. امام کاظم (ع) نیز خریداری نجمه را به دستور پیامبر (ص) بیان کرده است. امام رضا (ع) خود می‌گوید مادرم در دوران حمل من، سنگینی حمل را احساس نمی‌کرد، در خواب خود نیز صدای تسبیح و تهلیل از حمل خود می‌شنید و بیدار می‌شد و می‌دید خبری نیست، بسیار بافضیلت و عابده و نیز کثیرالذکر بود.

درباره زمان وفات نجمه خاتون گزارشی به دست ما نرسیده ولی محل دفن وی طبق بعضی از اقوال مجاور قبر حمیده همسر امام صادق (ع) در (مشربه‌ام ابراهیم) واقع در منطقه العوالی در شرق قبرستان بقیع است.

***

سبیکه همسر امام رضا (ع)

«سبیکه» نام مادر امام جواد (ع) بود و امام رضا (ع) وی را خیزران نامید. سبیکه از خاندان ماریه قبطیه، مادر ابراهیم، پسر پیامبر اسلام بود و از برترین زنان آن عصر به شمار می‌رفت. پیامبر اسلام در سخنان خود اشاره به سبیکه کرده بود با اینکه هنوز خبری از این رویدادها نبود. حضرت امام موسی بن جعفر (ع) هم اشاره به این بانو کرده بود با اینکه این بانو هنوز به مدینه آورده نشده بود و در آفریقا زندگی می‌کرد. امام موسی بن جعفر به یزید بن سلیط فرمود: اگر آن بانو را دیدی سلام مرا به او برسان و همین در عظمت مقام او کافی است که امام موسی الکاظم (ع) به او سلام برساند. (پاورقی 1 منتهی الامال، ج 2، ص 571، چاپ هجرت) علامه مجلسی به نقل از مناقب آورده است که مادر امام جواد (ع) برده‌ای بود که «ذره» نامیده می‌شد و امام رضا (ع) او را خیزران نامید و برخی گفته‌اند نام او سبیکه بود و بعضی هم گفته‌اند: نام او ریحانه و کنیه‌اش ام‌الحسن بود. سبیکه مادر امام جواد از روستایی در مصر به نام مریسه بود. (پاورقی 3- بحار الانوار، ج 50، ص 7) علامه در بحار الانوار و شیخ عباس قمی در منتهی الامال درباره مادر امام جواد (ع) روایات زیادی ذکر نکرده‌اند و در این دو کتاب حتی نسبت به قبر سبیکه مطلبی نیآورده‌اند و بر اساس شواهد، قبر سبیکه مادر امام جواد در مدینه است و امام رضا (ع) وقتی که از مدینه رفتند، همسر و اولاد خود را نبردند بلکه آنان در مدینه ماندند. در کتاب منتخب التواریخ هم درباره قبر سبیکه مطلبی ذکر نشده است.

***

سَمانه مغریه، همسر امام جواد (ع)

سَمانه مغریه، همسر امام جواد (ع) و مادر امام هادی (ع) است و همه فرزندان امام جواد (ع) از ایشان‌اند. مرقد او در حرم عسکریین در سامرا است.

سمانه مغریه، معروف به سیده و مُکَنّی به ام‌الفضل، همسر امام جواد (ع) و مادر امام هادی (ع) بود. کنیه زینب دختر مأمون و دیگر همسر امام جواد (ع) هم مانند سمانه، ام‌الفضل بوده است. نام مادر امام هادی را اسماء نیز گفته‌اند. سمانه، کنیزی بود که به دستور امام نهم به هفتاد دینار خریداری شد. او بسیار روزه می‌گرفت و نماز می‌خواند. امام هادی (ع) در حدیثی، مادرش را عارف بر حقش و اهل بهشت دانسته است. مرقد سمانه، در سامرا، در حرم عسکریین و در مجاورت امام هادی (ع)؛ امام عسکری (ع)؛ نرجس خاتون، مادر امام زمان (عج)؛ حکیمه، دختر امام جواد (ع)؛ و حدیثه، مادر امام عسکری (ع) است. سمانه در زمره زنان راوی حدیث نام برده شده است.

تمام فرزندان امام محمدتقی (ع) از سمانه زاده شدند. پسران سمانه، امام هادی (ع)، ابواحمد موسی مبرقع، ابواحمد حسین و ابوموسی عمران و دخترانش، فاطمه، خدیجه، ام‌کلثوم و حکیمه هستند.

***

حکیمه، دختر امام جواد (ع)

حکیمه، دختر امام جواد (ع) بوده که چهار امام شیعه (امام جواد، امام هادی، امام عسکری و امام مهدی علیهم‌السلام) را درک کرده است. زمان ولادتش در منابع تاریخی مشخص نیست ولی از آنجا که تاریخ ولادت برادرش، امام هادی (ع) سال 212 ق بوده و مطابق با گزارش‌های تاریخی، حکیمه خاتون از برادرش کوچک‌تر است، می‌توان تولد وی را در دهه دوم قرن سوم قمری یعنی مابین سال‌های 213 تا 220 ق تخمین زد. مادر وی سمانه مغربیه، معروف به سیده است که مادر امام هادی (ع) و موسی مبرقع و دیگر فرزندان امام جواد (ع) نیز بود. شوهر حکیمه خاتون ابوعلی حسن بن علی مرعش بن عبیدالله بن ابی‌الحسن محمد اکبر بن محمد حسن بن حسین اصغر بن امام سجاد (علیه‌السلام) بوده است. ثمره این ازدواج سه پسر به نام‌های حسین، زید و حمزه بود. گفته‌اند او عهده‌دار آموزش و امور نرجس خاتون مادر امام زمان (عج) و شاهد ولادت امام دوازدهم شیعیان بوده است. بنا بر منابع شیعه، حکیمه در زمان غیبت صغری ایشان را ملاقات کرده و رابط مردم با امام زمان بوده و برخی از روایات مربوط به ایشان از وی نقل شده است. عالمان و مورخان شیعه از وی به نیکی یاد کرده و دیانتش را ستوده‌اند. مقبره وی در سامرا و در حرم عسکریین است.

عَلَمَه مجلسی در کتاب بحار الانوار درباره حکیمه خاتون می‌نویسد: در قُبّه شریفه که مقبره دو امام عسکری (علیهم‌السلام) است، قبری منسوب به نجیبه، عالمه، فاضله، تقیه، رضیه، حکیمه، دختر امام جواد (ع) وجود دارد که نمی‌دانیم چرا با همه فضل و جلالت آشکاری که این بانوی گرامی دارد و محلّ اسرار امامت بوده، زیارتی برای او قید نشده است. سپس می‌گوید: «سزاوار است که او را با الفاظی که مناسب مقام اوست، زیارت کنید.» عبدالله مامقانی، نام او را در زمره زنان راوی، ذکر کرده و می‌گوید: «مولا وحید بهبهانی اعتراض کرده که چرا زیارتی برای او ذکر نکرده‌اند.» اضافه کرده است: «عجیب‌تر این که شیخ مفید، نام حکیمه را در زمره فرزندان امام جواد (ع) ذکر نکرده و برخی کتب تاریخ و سیره و نَسَب نیز وی را یاد نکرده‌اند.» البته شیخ مفید در نام بردن از فرزندان امام جواد (ع) به حکیمه تصریح نکرده است اما در جای دیگری از کتاب ارشاد وی را در سلسله روایت ذکر کرده و تصریح نموده که وی عمه امام عسکری (ع) بوده است.

تاریخ وفات حکیمه را بعضی از عالمان نامعلوم می‌دانند و دسته دیگر بدون ذکر مدرک قابل توجهی که بتوان بدان استناد نمود، سال 274 ق را به عنوان تاریخ وفات ذکر کرده‌اند. مرقد وی در سامرا در ضریح حرم عسکریین (ع) واقع است.

***

خُدَیث، همسر امام هادی (ع)

خُدَیث همسر امام هادی (ع) و مادر امام حسن عسکری (ع) است. او وصی (متولی موقوفات و صدقات) امام عسکری (ع) و واسطه بین امام زمان (ع) و مردم بود. منابع شیعی او را زنِ عفیف و کریم و در نهایت صلاح و ورع و تقوا معرفی کرده‌اند. خُدَیث از آن رو که مادر بزرگ امام زمان (ع) بوده، در منابع تاریخی به جده مشهور شده است. وی در حرم عسکریین در سامرا مدفون است. او را به نام‌های خُدَیث، سلیل، سوسن، حریبه، عسفان و جَدّه خوانده‌اند و کنیه‌اش ام‌الحسن است. وجه نامیدنش به جده این است که مادر بزرگ امام زمان (عج) است.

منابع شیعی از حدیث به بزرگی یاد کرده و او را ستوده‌اند. علامه مجلسی در **جلاء العیون** او را زنِ عقیف و کریم در نهایت صلاح و ورع و تقوا معرفی می‌کند و شیخ عباس قمی در **انوارالبهیة** می‌نویسد مادر بزرگوار حضرت عسکری (ع) پاک‌ترین، پارساترین، پاکدامن‌ترین و والاترین بانوی زمان خود بوده و راویان او را از بانوان عارفه و صالحه برشمرده‌اند. فرزندان امام هادی از حدیث، امام حسن (ع)، محمد، حسین، جعفر و عایشه بودند.

امام عسکری (ع) مادرش حدیث را وصی (متولی موقوفات و صدقات) خود کرد. شیخ طوسی نیز در کتاب **الغیبه** می‌نویسد آن حضرت، مادر خود را وصی قرار داد تا تولد فرزندش مخفی بماند. شیخ طوسی در ادامه می‌گوید نظیر آن را امام صادق (ع) برای در امان ماندن فرزندش موسی بن جعفر (ع) انجام داد و پنج نفر را وصی خود معرفی کرد که از جمله آنان حمیده بربریه بود. جده وصیت کرد در خانه خودش دفن شود. آرامگاه او در حرم عسکریین در سامرا است.

***

نرجس، مادر امام زمان (عج)

نرجس، مادر امام زمان (عج) و بنابر نظر مشهور کنیز امام عسکری (ع) بوده است. برای وی نام‌هایی چون سوسن، صقیل یا صیقُل، حدیثه، ملیکه و ریحانه نیز ذکر شده است. همچنین در گزارشی که شهید ثانی آن را ضعیف می‌داند نام وی، مریم بنت زید العلویه گفته شده است. در میان این نام‌ها معروف‌ترین نام نرجس است؛ گفته شده تعدد نام‌ها به این دلیل است که در فرهنگ عربی آن دوران، تعدد نام برای کنیزان مرسوم بوده و بیشتر از اسامی گل‌ها استفاده می‌شده است. برخی نیز احتمال داده‌اند بسیاری از این نام‌ها ناظر به القابی است که نرجس به سبب زادن امام مهدی (ع) متصف به آن شده است؛ مثلاً صیقِل یا صقیل و صفی است که وی به سبب وجود نور امام مهدی (ع) یا به سبب درخشندگی و نورانی بودن چهره، به آن متصف شده است. در عین حال گفته شده مادر امام زمان قبل از ولادت امام نیز نامش «صقیل» بوده است.

از زندگانی نرجس اطلاعات چندانی در دست نیست و بیشتر آنچه در منابع آمده، درباره ملیت و هویت اوست که گزارش‌های این زمینه نیز اختلاف‌های بسیاری دارند. برخی گزارش‌ها او را کنیزی پرورش‌یافته در خانه حکیمه خاتون، عمه امام حسن عسکری (ع) و برخی دیگر او را کنیزی سیاه‌پوست یا کنیزی اهل نوبه معرفی کرده‌اند. حدیثی نیز وجود دارد که مادر امام زمان را ملیکه (ملیکا) نوه پادشاه روم خوانده است که به اسارت مسلمانان درآمد. برخی ضعیف‌ها مثل وجود راویان ناشناخته در سند این حدیث و نقل داستان‌گونه آن موجب شده است علما این حدیث را معتبر ندانند. یکی از دلایل اختلاف بر سر نام و هویت مادر امام زمان را پنهانی بودن ولادت امام زمان دانسته‌اند.

گفته شده است مادر امام زمان پیش از شهادت امام عسکری (ع) وفات یافت. در برخی کتاب‌ها نیز آمده است او هنگام شهادت امام عسکری (ع) بر بالین او حاضر بوده است. قبر نرجس در حرم عسکریین در سامرا و در کنار قبر امام هادی (ع) و امام عسکری (ع) قرار دارد.

در برخی از منابع کهن شیعه داستانی مفصل وجود دارد که مادر امام زمان را شاهزاده‌ای رومی به نام ملیکه (ملیکا) بنت یشوع، نوه دختری قیصر روم معرفی می‌کند که نسب مادرش به شمعون، یکی از حواری عیسی (ع) می‌رسد. در این داستان آمده است ملیکه که در کاخ جدش بود، حضرت مریم (ع) و حضرت فاطمه (س) را در عالم رؤیا می‌بیند و حضرت فاطمه (س) او را به اسلام دعوت می‌کند و وی را متقاعد می‌سازد تا خود را به اسارت لشکریان اسلام درآورد. ملیکه سپس در جنگ بین مسلمانان با رومیان، اسیر

مسلمانان می‌شود و امام هادی (ع) فردی را مأمور می‌کند و ملیکه را از بازار برده‌فروشان می‌خرد و به عقد امام حسن عسکری (ع) درمی‌آورد.

این داستان را برای اولین بار شیخ صدوق (305 - 381ق) در کتاب *کمال‌الدین* آورده و محمدبن جریر طبری در *دلائل‌الإمامه* آن را با سندی متفاوت نقل کرده است. همچنین شیخ طوسی در کتاب *الغیبه* با همان سند طبری اما با یک واسطه بیشتر، آن را نقل کرده است.

اشکال‌هایی به این روایت وارد شده است که برخی از آنها بدین شرح است:

1. همه افراد موجود در سند این حدیث، به جز محمدبن‌بجر (راوی اول)، همگی مجهول یا مُهمَل هستند که نشانه ضعف رجالی آنها و در نتیجه ضعف سند حدیث است.
  2. محمدبن‌بجر (راوی اول) نیز به غلومتهم است.
  3. بشر بن سلیمان که راوی مستقیم داستان است، مجهول و ناشناخته است.
  4. پرداخت داستان‌گونه و ناهمگون بودن آن با شیوه متون حدیثی، موجب کاهش اعتماد بر این متن است.
- گزارش شده است مادر امام زمان (ع) قبل از شهادت امام عسکری (ع) (260ق) درگذشت؛ اما نقل‌های تاریخی دیگری وجود دارد که می‌گویند وی پس از شهادت امام نیز زنده بوده است؛ برای مثال شیخ صدوق نقل می‌کند او هنگام شهادت امام عسکری (ع) بر بالین امام بود. همچنین نجاشی می‌نویسد: مادر امام زمان پس امام عسکری (ع) نیز در قید حیات و در خانه محمدبن‌علی بن حمزه بود. قبر نرجس خاتون در حرم عسکریین در سامرا و در کنار قبر امام هادی و امام حسن عسکری (ع) قرار دارد. ابن‌مشهدی زیارت‌نامه‌ای برای وی نقل می‌کند که البته از طرف امام معصوم نیست.